

---

utazás a malraux-legenda körül

SZÁVAI JÁNOS

Kevés író akad, akiről az utolsó ötven évben annyit írtak vagy beszéltek volna, mint Malraux-ról, s mégis: alig tudunk róla valamit. Akad kritikus, aki azt állítja, hogy egész „életműve szinte első személyben íródott”¹, vagyis nemcsak vízióinak, hanem kalandos életének is a vetülete; életrajzának bizonyos pontjai mégis szinte teljes homályba vesznek²: Malraux a róla terjengő legendák, pletykák, rágalmak ellenére sem törődött sohasem e részletek helyreigazításával, s így e tekintetben szinte egyedül áll a XX. század francia írói között.

A Malraux-monográfiák szokatlanul keveset mondanak az író életéről, s még ebben a kevésben is jó néhány félreértés vagy tévedés található. (Vonatkozik ez azokra a magyar nyelvű kiadványokra is, amelyek Malraux-val foglalkoznak, így többek közt A XX. század külföldi írói c. lexikonra.) Pedig egész tevékenysége oly összetett és ellentmondásos, hogy megértéséhez, megbízható elemzéséhez feltétlenül szükségesnek látszik biográfiája kérdéses pontjainak a tisztázása.

Nem fogadhatjuk el ugyanis teljes egészében Malraux-nak azt a gondolatát, hogy az író nem annyira a „magánéletben”, mint inkább műveiben és tetteiben fejezi ki magát, s még ha el is fogadnánk, akkor is szükségünk van, mint visszonyítási alapra, az írói életrajz ismeretére. Malraux esetében ezenkívül bizonyos tények ismeretét fontossá teszi az író sajátosan elliptikus, szaggatott stílusa és elbeszélésmódja; e szaggatottság miatt ugyanis olykor nehezen érthetővé válik az író tulajdonképpen mondandója. Vonatkozik ez az *Antimémoires*-ra is, amelynek egyes részletei teljesen csak a biográfia ismeretében érthetők meg.

Malraux maga említi, hogy a legtöbb íróval ellentétben nem szereti, sőt gyűlöli saját gyermekkorát³, ezért aztán szinte sehol sem emlékezik

¹ Gaetan Picon: Malraux par lui-même, 11. l.

² Még az 1968. kiadású Dictionnaire de la littérature française contemporaine (Larousse) is azt írja, hogy az író életének első szakasza rendkívül titokzatos, s hogy ennek a titokzatosságnak a fenntartásához Malraux is jelentősen hozzájárult.

³ ANTIMÉMOIRES, 10. l.

meg róla; kamasz- és ifjúkoráról való ismereteink pedig a legutóbbi időkig főképpen korai regényeinek, a *Conquérants*-nak és a *La Voie royale*-nak legtöbbszörre önkényes értelmezésén alapultak. A 30-as, 40-es, 50-es évek Malraux-jának az élete már jórészt a nyilvánosság előtt zajlott: életútja e szakaszainál inkább csak az értelmezés jelent bizonyos problémát.

Az ifjú Malraux megismerésében három nemrég megjelent könyv lehet a segítségünkre: a belga André Vandegans rendkívül alapos, főként életrajzi és forráskutatással foglalkozó könyve⁴, egy amerikai kutató, Walter G. Langlois Malraux indokínai éveit vizsgáló és a korabeli sajtót gondosan feldolgozó tézise⁵, s végül Clara Malraux-nak, az író első feleségének az 1900—1928-as periódust bemutató háromkötetes önéletrajza.⁶ Mindjárt előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a három forrásmunka csak együttesen használható fel: ugyanis Vandegans, de különösen Langlois sokszor eléggé bizonytalan értékű szóbeli információkat használ fel hipotéziseihez, sőt állításaihoz (s lehet-e bizonyosságként elfogadni 30—40 éves és ráadásul *másokra vonatkozó* emlékeket?), míg magánál Clara Malraux-nál feltételezhetünk némi elfogultságot. Az eddigi monográfiák általában két forrásból merítettek: az egyik a *Hódítók* első német kiadását bevezető pár soros életrajzi jegyzet⁷, amelyről feltételezték, hogy Malraux tudtával készült, a másik pedig magának Malraux-nak Edmund Wilsonhoz, a híres amerikai kritikushoz intézett levele.⁸

Ha gondosan összevetjük mindezeket a forrásokat, akkor lassan kirajzolódik előttünk a húszas évek Malraux-jának valóságos alakja. Vandegans és Langlois rendkívül hasznos munkát végzett a korabeli párizsi és szaigoni sajtó anyagának a feldolgozásával, másrészt pedig a kortársak (mint pl. R.—L. Doyon, Paul Morand, Jean Prévost, Saint-Clair) emlékezéseinek az értékelésével; a legtöbb információt azonban mégiscsak Clara Malraux önéletrajza adja.⁹ A *Le bruit de nos pas* sok esetben igazolja a kutatók feltevéseit, máskor viszont megvilágosít addig még félig-meddig érthetetlen összefüggéseket, de ugyanakkor néha cáfolja Vandegans, de főként Langlois találgatásait. A források pontos összevetése másrészt azt is bizonyítja, hogy magának Malraux-nak a megnyilatkozásait sem szabad kritikátlanul elfogadnunk (gondolunk itt egyrészt a szaigoni lapokban 1924-ben megjelent interjúkra, másrészt a Wilson-féle levélre), mivel, úgy látszik, valóban hajlamos volt, amint arra Clara Malraux többször is utal, a tények kiszínezésére, felnagyítására, eltúlzására. A szaigoni lapnak adott nyilatkozatában például egy sziámi herceggel kötendő több tízezer dolláros műkincs-üzletről beszél, holott ilyesmiről, minden forrás egyértelműen bizonyítja, valójában sohasem volt szó. Ugyanebben a cikkben apjáról, aki valójában nem túlságosan jómódú üzletember volt, mint rendkívül gazdag és befolyásos emberről beszél. Még két helyen rajtakaphatjuk Malraux-t: 1925-ben

⁴ A. V.: *La jeunesse littéraire d'A. M. Pauvert*, Paris, 1964.

⁵ W. G. L.: *A. M., l'aventure indochinoise*. Mercure de France, 1967.

⁶ Clara Malraux: *Le bruit de nos pas* I., II., III. Grasset, 1963, 1966, 1969.

⁷ Lásd Vandegans i.m., 241. és 268. l. Az 1928-ban megjelent fordítást s az életrajzi jegyzetet Max Clauss, a későbbi náci író készítette.

⁸ Lásd Vandegans i.m., 240—241. l.

⁹ Clara Malraux 1921-től 1940-ig volt André Malraux felesége, s a váláskor megkapta a név további viselése jogát.

szaigoni lapjában, a *L'Indochine*-ben azt írja, hogy az érdekében kibontakozott párizsi kampány fő szervezője André Gide és Edmond Jaloux volt, holott a valóságban Gide és Jaloux csak aláírását adta, a petíciót az ifjú Marcel Arland hordta körül; másrészt pedig a tiltakozóknak a *L'Indochine*-ben közölt névsora bővebb, mint a *Les Nouvelles littéraires*-ben megjelent eredeti¹⁰, s a szaigoni névsor után ott olvasható Anatole France pár sora is, amelynek hitelességét semmi sem igazolja. Clara Malraux egy helyütt utal arra, hogy férje hasznosabbnak tartotta volna a gyarmatokon ismertebb nevű Anatole France és Claude Farrere aláírását. Malraux-nak ezek a túlzásai valószínűvé teszik, hogy a többi vitás kérdésben is inkább Clara Malraux információs állnak közelebb a valósághoz.

Vizsgáljuk most már meg sorra ezeket a vitás pontokat.

1. Vandegans és Langlois is feltételezi, hogy Malraux már első indokínai utazása idején kapcsolatba került az annami nacionalista erővel, és hogy amikor rövid párizsi tartózkodás után másodszor is Szaigonba utazott, ott a Jeune Annam elnevezésű nacionalista szervezet vezetője lett. Ezek az állítások az Edmund Wilson-féle levélen és a Clauss-féle életrajzi jegyzeten alapulnak, de maguk a kutatók is bevallják, hogy e kettőn kívül semmiféle dokumentum nem támasztja alá e hipotézisüket. Ezért inkább Clara Malraux elbeszélésének kell hitelt adnunk, amely szerint Malraux, Paul Monin haladó ügyvéd révén, valóban kapcsolatba került a nacionalista erővel, de ezek az erők — bár épp ők biztosították, gyűjtés útján, a Malraux-ék lapjához szükséges anyagi fedezetet — nem alkottak egységes szervezetet, és Malraux sohasem volt a vezetőjük.¹¹

2. Malraux életrajzírói ugyancsak Clauss és Wilson, másrészt pedig a *Hódítók* tematikája alapján feltételezik, hogy André Malraux részt vett az 1925-ös kantoni forradalmi eseményekben, s hogy a Kuomintang kantoni szervezetének egyik vezetője, esetleg propagandistája volt (lásd a *Hódítók* Garine-ját). Vandegans ugyanakkor megjegyzi, hogy a Kuomintang vezetőinek névsorában sehol sem szerepel Malraux neve.

Ismét csak Clara Malraux állítására kell hivatkoznunk, aki szerint a házaspár 1931-ben járt először Kínában.¹² A Kuomintaggal valóban kapcsolatban voltak, de nem Kínában, hanem Szaigon külvárosában, a kínaiak lakta Cholonban. A haladó kínai szervezetek erőteljesen támogatták Malraux és Monin napilapját, a *L'Indochine*-t, a lap viszont rendszeresen beszámolt a Kínában, s főként az Indokínához viszonylag közel fekvő Kantonban folyó sztrájkokról, összetűzésekről. Minthogy az indokínai kolónia szoros kapcsolatban állt a kantoni mozgalmakkal, Malraux állandóan tájékozódhatott azokról az eseményekről, amelyeket később a *Hódítók*-ban ábrázol.

Ha magát Kínát nem is, de a brit gyarmatot, Hong Kongot Malraux már 1925-ben megismerte. Amikor a nyomdák bojkottja miatt be kel-

¹⁰ Langlois naivitását jellemzi, hogy névsorában (i.m., 47. l.) a petíciót valóban aláírt Maurice Martin du Gard, a **LES NOUVELLES LITTÉRAIRES** főszerkesztője helyett, híresebb unokatestvére, Roger Martin du Gard neve szerepel. Langlois hitelesnek fogadja el Anatole France aláírását is.

¹¹ Lásd a **LE BRUIT DE NOS PAS III.** kötetét (Les Combats et les Jeux).

¹² Clara Malraux: *Le Bruit de nos pas III.*, 211–221. l.

lett szüntetniök a *L'Indochine* kiadását, feleségével együtt Hong Kongba utazott, hogy ott nyomdafelszerelést vásároljon. A várost épp megbénította a kínai alkalmazottak általános sztrájkja. Langlois, aki Clara Malraux-hoz hasonlóan beszámol erről az utazásról, feltételezi, hogy Malraux-ék kapcsolatba léptek a helybeli Kuomintanggal, s rövid időre átmentek a közeli Kantonba is. Clara Malraux elbeszéléséből más derül ki. Útban Szaigomból Hong Kongba, már a hajón véletlenül tudomásukra jutott, hogy a brit gyarmaton rendőrségi megfigyelés alatt fognak állni, ezért aztán Kuomintang-kapcsolataikat nem is keresték föl. Kantonba sem mentek át, hanem, amikor sikerült nyomdafelszerelést vásárolniok a jезsuitáktól, sietve visszautaztak Indokínába.

3. Egyes események megítélésében három forrásunk tájékoztatása egybevághat, vagy éppen kiegészíti egymást. Eléggé világos képet kapunk így többek között Malraux első indokínai útjáról, a kambodzsai szobrok ügyéről s a Pnom-Penhi perről. Itt ismét találhatunk egy olyan részletet, amely Malraux-nak a túlzásokra való hajlandóságát bizonyítja. A *La Voie royale*-ban ugyanis, mely kambodzsai expedíciójuk regényes változata, a dzsungelen való átkelést mint valami állandóan halálos veszedelemet írja le. Clara Malraux ezzel szemben azt írja¹³, hogy ő nő létére is nagyon jól győzte a nehézségeket, s az ő álláspontját támasztja alá egy amerikai romanista, Frohock könyvének ide vonatkozó részlete is.¹⁴

Mindezek után nincs más hátra, mint hogy megpróbáljuk összefoglalni André Malraux életrajzát, különösen életének első három évtizedét. Párizsban született 1901. november 3-án. Apja üzleti képviselő, jelentéktelen üzletember volt. A Malraux család Dunkerque-ből származik, az ősök hajósok voltak, még André nagyapja is, aki kis flottájának elvesztése után egy kétélű baltával hasította szét koponyáját.¹⁵ Malraux szülei hamar elváltak, a gyermeket anyai nagyanyja nevelte Bondyban. Apja később újra megnősült, második házasságából még két fia született. André ösztöndíjat kapott a párizsi Condorcet liceumba.¹⁶ Már tizennyolc éves korában kitűnt egészen rendkívüli értelmével és széles körű olvasottságával. Érettségi után egyetemre nem iratkozott, de szorgalmasan járta a könyvtárakat, s főként az irodalmat, a művészettörténetet, többek közt a keleti művészetek történetét tanulmányozta. Gyermek- és kamaszkoráról nem sokat tudunk. Bár apjával és anyjával is jó viszonyban maradt, nem szívesen emlékezett vissza ezekre az évekre: a *megalázottság* érzése maradt vissza benne, amint arról Clara Malraux több helyen is beszámol.¹⁷

Apja ugyan támogatta, mégis 1919—20 körül már igyekezett megállni a maga lábán: ismereteit hasznosítva, könyvritkaságokat vásárolt össze egy René-Louis Doyon nevű könyvkereskedőnek. Doyon kiadásal is foglalkozott, s Malraux az ő rövid életű folyóiratában, a *Connais-*

¹³ Le Bruit de nos pas II. Nos vingt ans. 142—157. 1.

¹⁴ W. M. Frohock: A. M. and the Tragic Imagination. Stanford, 1952. Idézi Vandegans i.m., 223. 1.

¹⁵ Antimémoires, 18. 1. Clara Malraux szerint nem öngyilkosság történt, hanem virtuskodás közben baleset. A nagyapa alakja felbukkan a *La Voie royale*-ban és a *Les Moyers de l'Altenburg*-ban is.

¹⁶ Clara Malraux a Turgot liceumról beszél.

¹⁷ Ezt az érzést fontos kiemelnünk, mert jelentős szerepet játszik az író további fejlődésében. Malraux szemében a gyarmati kérdés, a szocialista forradalom kérdése is főképp a megalázók és megalázottak viszonyának a függvénye.

sance-ban közölte első cikkeit. Hamarosan kapcsolatba került Max Jacobbal, André Salmonnal és az avantgarde irányzatok fiatal képviselőivel, s nem sokkal később egy kis kiadó, a *Sagittaire* „művészeti igazgatója” lett. Ritkaságokat adtak ki a kor legkitűnőbb festőinek az illusztrációival, köztük egy-egy tiltott, libertinus könyvet is, illegálisan.¹⁸ Malraux írt az *Action* című, szintén kérészerűtlen folyóiratba is, s épp az *Action* egyik bankettjén ismerkedett meg Clara Goldschmidtrel, akit néhány hónap múlva feleségül vett. Clara Németországból bevándorolt jómódú zsidó család lánya volt; a család Európa több városában rendelkezett bankházzal. Clara, apja halála után, anyjával és két fivérével egy auteuil-i villában élt. Idősebb bátyja részt vett a háborúban, s az ő elbeszélései harcos antimilitaristává tették Clarát. Irodalmi érdeklődése vitte közel az *Action* köréhez: minthogy jól tudott idegen nyelveket, fordításokkal próbálkozott. Goldschmidték egy nagybácsitól kaptak havi járadékot, de Clara, amikor férjhez ment, kikérte apai örökségét. A pénzt részvényekbe és értékpapírokba fektették, s rendszeresen játszottak a tőzsdén.¹⁹ Úgy látszik, eredményesen, mert 1921 és 1923 között állandóan úton voltak: jártak Olaszországban, Belgiumban, Csehszlovákiában, Görögországban, Észak-Afrikában. Közben megjelent Malraux első könyve, a *Lunes en papier*, egy nem túlságosan jelentős allegorikus mese. Ez a könyv igazolni látszik Clara állítását, amely szerint megismerkedésükkor André Malraux afféle könyvtárbutyó tudóspalántának számított, senki sem sejtette benne a későbbi kalandort. Gondolkodására főként Nietzsche és Spengler filozófiája volt hatással: ateizmusa a nyugati civilizáció céljavesztettségének a felismerésével párosult. A kiutat ekkor még (ugyanúgy, mint pályája későbbi szakaszán) a művészetben kereste.²⁰ André és Clara Malraux Németországból hazatérve tudták meg, hogy egy tőzsdei krach minden pénzüket elvitte. Ekkor fogamzott meg Malraux agyában az indokínai út ötlete: tudományos publikációkban olvasott a Banteai-Brey-i romtemplomról, amelyet pár évvel azelőtt véletlenül fedezett fel egy archeológus, s amely azóta is feltáratlan maradt. Mivel e romok helyzete jogilag tisztázatlan volt, Malraux abban reménykedett, hogy ha sikerült néhány szobrot magukkal vinniök és gyűjtőknek eladni, a kapott összegből két-három évig bizonyosan meg tudnak majd élni. De az ázsiai útnak más céljai is voltak: a kalandvágy kielégítése, művészeti tanulmányok folytatása s a nyugati civilizáció összevetése a keletiekkel. Malraux 1923 őszén engedélyt kapott a hivatalos szervektől, hogy saját költségén kutatásokat folytathasson Kambodzsában. Feleségével és egy barátjával, Louis Chevassonnal novemberben Szaigonba utazott, onnét Kambodzsába mentek, ahol néhány napos kutatás után, egy öreg falusi segítségével, megtalálták a keresett romtemplomot. Malraux-ék kétnapi munkával nyolc kisméretű szobrot kiemelték a szentélyből, és visszaindultak Pnom-Penhbe. Amint utóbb kiderült, a gyarmatra való megérkezésük óta rendőri megfigyelés alatt álltak,²¹ s amikor a kambodzsai fővároshoz közeledtek, lopás vádjával

¹⁸ Clara Malraux és André Vandegans információja itt egybevág.

¹⁹ Ilyés Gyula regénye, a HUNOK PÁRIZSBAN remek képet ad az ACTION és más hasonló lapocskák tevékenységéről.

²⁰ „Marcel (Arland) és André hosszú beszélgetéseinek a témái ugyanazok voltak, mint az ALTENBURGI DIÓFAK témái”. C. M.: Nos vingt ans, 58. l.

²¹ Mint mindenki, aki Indokínába látogatott.

letartóztatták őket, a szobrokat pedig elkobozták. A vizsgálat ideje alatt szabadlábban voltak, de nem hagyhatták el a várost.

Malraux tette talán valóban törvénybe ütköző volt, de mi sem lett volna egyszerűbb, mint hogy a gyarmati hatóságok erre előre figyelmeztessék. Mindössze huszonkét éves volt az expedíció idején, s bizonyára felbátorította az a tény, hogy a gyarmati tisztviselők nyíltan kereskedtek ugyanilyen „illegális úton” szerzett khmer műtárgyakkal.²² Ha pedig figyelembe vesszük az indokínai bíróságok elnézését a gyarmatosok és a csendőrök kegyetlenkedései, törvénytértései iránt, még kevésbé láthatjuk indokoltnak a szaigoni sajtó rágalomhadjáratát, s a bíróság szigorúságát, mely a hathónapos vizsgálat után tartott első fokú tárgyaláson háromévi fegyházra ítélte Malraux-t. Csakis arra gondolhatunk, hogy a baloldali értelmiségire, az „anarchistára”, aki már csak létevel is veszélyezteti a gyarmati gondolatot, kívántak így lesújtani példamutató módon. Közben a szaigoni lapok rágalmaikat átvették a párizsi és New York-i napilapok is.

Clara Malraux, aki ellen időközben megszüntették az eljárást, még az első per előtt hazautazott Párizsba, s főként Arland és Breton segítségével igyekezett a közhangulatot megfordítani. Doyon, Breton, Mauriac baráti hangnemű cikkei mellett az a petíció volt a legjelentősebb, amely a fiatal író tehetségét, elhivatottságát és nagy jövőjét hangsúlyozva, arra kérte a bíróságot, hozzon igazságos ítéletet.²³ A tiltakozás el is érte a várt eredményt: annak látán, hogy Malraux nincsen teljesen egyedül, a fellebbviteli bíróság egyévi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte.²⁴ Az ítélelhozatal után Chevassonnal együtt nyomban hajóra ült, és 1924 novemberében hazautazott Párizsba.

A letartóztatás és a másodfokú ítélet közt kényszerűségből Pnom Penh-ben és Szaigonban töltött tíz hónap döntő jeletőségű André Malraux emberi és írói fejlődésében. A párizsi bohémélet után először került szembe a „valósággal”: egyrészt azzal az erőszakszervezettel, amelynek ő is csaknem áldozatául esett, másrészt a gyarmatosító-gyarmatosított, megalázó-megalázott, kizsákmányoló-kizsákmányolt ellentéppárral, amely itt még ráadásul két különböző civilizáció ellentétéként is jelentkezett. Kora individualista civilizációja iránt való ellenérzése először ölthetett határozott formát. Paul Monin haladó szemléletű szaigoni ügyvéd révén kapcsolatba került az indokínai lakosság jogaiért küzdő csoportosulásokkal. Malraux azzal az elhatározással utazott haza Párizsba, hogy hamarosan újra Szaigonba megy, s Moninnal együtt haladó napilapot alapít.

A Malraux házaspár szakított Goldschmidtékkel, akik Clara válását követelték, s néhány hónapos párizsi tartózkodás után visszaindult Indokínába. Malraux neve jól ismertté vált a körülötte folyó sajtóhadjárat révén, másrészt pedig idősebb íróbarátai nagy reményeket fűztek jövőjéhez: valószínűleg ennek köszönhette, hogy a Grasset Kiadó elő-

²² Clara Malraux elmondja, hogy a szobrok elkobzása után Xa nevű kambodzsi szolgájuk megkérdezte tőle: akar-e egy másik, hasonló szobrot. Az igenlő válasza néhánynap múlva beállított egy régi khmer szoborral, de lelőhelyét nem árulta el.

²³ A tiltakozók közt szerepel E. Jaloux, J. Riviere, P. Pia, Gide, Jacob, Breton, Soupault, Mauriac, Mac Orlan, Aragon, Paulhan, du Bos, Maurois, Gaston Gallimard, Guy de Pourtales

²⁴ Malraux évekig küzdött a per újrafelvételért, az ítélet megsemmisítéséért; és végül, állítólag, anyagi okok miatt hagyta abba az utánjárást.

zetes szerződést kötött vele három könyv megírására.²⁵ A kiadó előlege és értékeik felszámolása fedezte utazásuk költségeit. Szaigonba érve rögtön hozzáláttak a lap szervezéséhez. A *L'Indochine* 1925 júniusában jelent meg először, csak franciául, mivel nem engedélyezték vietnami nyelvű kiadását; augusztusig 42 száma látott napvilágot. A lap elindításához szükséges összeget gyűjtés útján szedték össze. Malraux-n és Monin-n kívül négy vietnami munkatárs írta a cikkeket. Malraux-ék programja tulajdonképpen nem lépte túl a legális határokat, de az ottani tényleges helyzetben — amint azt a hatóságok viselkedése is bizonyította — forradalmi jellegű volt: a francia alkotmányban biztosított jogokat követelték Indokína lakossága számára is, vagyis az állampolgárságot, a sajtószabadságot, a szavazati jogot, a tanulás szabadságát²⁶. Függetlenségről tehát még nem volt szó, csupán azt követelték, hogy a tengerentúli területek is Franciaország egyenrangú részeivé váljanak.²⁷ A *L'Indochine* cikkei rendkívül élesen támadták a gyarmati hatóságok visszaéléseit; különösen Cognaque kokinkínai kormányzó volt a céltáblájuk. Egy-egy esetben, mint például egy földkiszajátítási ügyben, sikerült is győzelemre vinniük az annami parasztok ügyét. Sokat foglalkozott a lap a kínai forradalom eseményeivel, s a lap munkatársai szoros kapcsolatban álltak a choloni kínaiakkal. Paul Monin a helyi Kuomintang jogi tanácsadója volt, és valószínűleg Malraux is tagja lett ennek a szervezetnek. A *L'Indochine* állandó harcban állt a gyarmati kormányzatot kiszolgáló sajtótermékekkel, s a nyílt levél vagy paródia formájában jelentkező polémiákban Malraux nagyon is elemében érezte magát. Az adminisztrációs szervek persze mindent megtettek, hogy elhallgattassák a *L'Indochine*-t, s mivel betiltani nem tudták, a nyomdászt fenyegették meg, hogy megvonják állami megrendeléseit. A nyomdász engedni kényszerült, és a *L'Indochine* eltűnt. Malraux-ék ekkor Hong Kongba utaztak, s ott sikerült is nyomdafelszerelést vásárolniuk; s így lapjuk, most már *L'Indochine enchainée* címen, saját kezűleg elkészítve újból megjelenhetett.²⁸ A munka egyik érdekes epizódjáról, szokásától eltérően, Malraux is megemlékezik pár évvel később²⁹; jelképesnek érezhette. A második lapindítás lehetetlennek tűnt, a Hong Kong-i angol betűkről ugyanis hiányoztak a francia ékezetek. A szerkesztőség tehetetlen volt, s ekkor a vietnami nyomdászok segítettek ki: állásuk és szabadságuk kockáztatásával egy éjszaka francia ékezeteket hoztak a nyomdájukból az érdekeiket képviselő lap szerkesztőinek.

Az adminisztráció támasztotta nehézségek miatt a lap csak rendszeretlenül és igen nagy küzdelem árán jelenhetett meg. Néhány hónapos küzdelem után Malraux elhatározta, hogy feladja erőfeszítéseit és hazatér Párizsba. Mintegy kétévi indokínai tartózkodás után 1925 utolsó nap-

²⁵ Valóban, Malraux három következő könyve (*La Tentation de l'Occident*, *Les Conquérants*, *La Voie royale*) Grasset-nál jelent meg, s csak az 1933-as *La Condition humaine* óta adja ki könyveit a Gallimard-háznál, amelynek pedig már a húszas évek vége óta vezető munkatársa volt.

²⁶ Ebben az időben vietnamiak csak a legkritikább esetben tanulhattak francia egyetemeken; a hanoi egyetem diplomáit a franciák nem ismerték el.

²⁷ Malraux csak 1933-tól válik a függetlenség szószólójává.

²⁸ 23 szám jelent meg 1925 novemberétől 1926 februárjáig.

²⁹ Előszó Andrée Viollis könyvéhez. A. V.: *Indochine* S. O. S. Paris, Gallimard, 1935.

jaiban szállt ismét hajóra Marseille felé. Párizsban hamarosan bekapcsolódott az irodalmi életbe: 1930-ig három könyvet jelentetett meg, s vezető munkatársa lett a Gallimard-kiadónak.

*

Itt egy pillanatra meg kell állnunk, hogy összefoglalhassuk az eddig elmondottak tanulságait. Az író ifjúkorának áttekintéséből főképpen az tűnik ki, hogy Malraux politikai szereplése a húszas években *kisebb jelentőségű* volt, mint azt kritikusan általában állítják; valóban jelentős tevékenységére majd a harmincas és negyvenes években kerül sor. Mindamellet e szereplését mégsem szabad alábecsülnünk, egyrészt, mert író társai közül jószerivel ő volt az egyetlen akkoriban, aki a gyakorlatban is igyekezett megvalósítani azt a mindenkitől hangoztatott elvet, hogy az író nem elégedhet meg pusztán az írással, az irodalommal, másrészt pedig azért, mert elősegítette világnézeti fejlődését, és alkalmat szolgáltatott máig is legjobbnak tűnő regényeinek a megírásához. Második megállapításunk az lehet, hogy Malraux regényeiben az önéletrajzi elemek általában kisebb szerepet játszanak, mint azt gondolni szokták, vagyis hogy ezek a regények nem csupán az átélt események riportszerű, krónikás leírásai, hanem nagy művészi gonddal megírt, rendkívül koherens alkotások, amelyekbe az átélt események, a másoktól hallott történetek és az író víziói egy nagyon következetes alkotói koncepció követelményeinek megfelelően épülnek be.³⁰

*

A *Hódítók* megjelenése óta³¹ Malraux ismert és elismert írónak számít, tevékenysége, utazásai körül tehát már koránt sincs annyi titokzatosság, mint előzőleg. Megpróbáljuk most röviden összefoglalni a következő évek eseményeit, s aztán egy-két vitás kérdéssel még külön fogunk foglalkozni.

Malraux 1926-tól többé-kevésbé a *Nouvelle Revue Française* köréhez tartozik, rendszeresen részt vesz a nyaranként Pontignyban tartott irodalmi dekadokon. „A társadalmi igazságosságért” vívott harc³² közel viszi a baloldalhoz: a harmincas évek elején a Nemzetközi Antifasiszta Bizottság és az Antiszemitizmus elleni Liga egyik elnöke lesz, 1933-ban Gide-del együtt Berlinbe utazik, hogy átadja Hitlernek az európai értelmiségiek tiltakozását a Dimitrov-per ellen, 1933-ban jelenik meg az *Emberi sors*, mely végképp megalapozza világhírnevét. 1934-ben meghívták a Szovjetunióba a forradalmár írók kongresszusára. Egy évvel később egy pilóta barátjával együtt megpróbálta felderíteni Sába királynőjének mindmáig feltáratlan romvárosát; a repülőgép leszállni nem tudott, ezért csak fényképfelvételeket készítettek.³³ A spa-

³⁰ Mindez Lucien Goldmann igen alapos, ötletes tanulmányának a megállapításait látszik igazolni. Introduction a une étude structurale des romans de M. (Pour une sociologie du roman. Gallimard, 1964.)

³¹ Folyóiratban 1927, könyv alakban 1928.

³² Antimémoires, 125. l.

³³ Antimémoires, 33—105. l.

nyolc polgárháború kitérőrekor a köztársasági kormány segítségére siet: a külföldi repülőszázad parancsnoka. Megsebesül, gyógyulása után írja *L'Espoir* (1937) című regényét, amelyből nem sokkal később film is készült. 1938 és 1940 között Malraux eltávolodik a kommunistáktól, akikkel csaknem egy évtizeden keresztül működött együtt.³⁴ Részt vett a második világháború első harcaiban, megsebesült, fogságba esett, de sikerült megszöknie. Némi habozás után bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba; felajánlotta szolgálatait De Gaulle-nak is, de nem kapott választ. Berger ezredes néven egy jelentős ellenállási körzet parancsnoka volt. 1944 nyarán a németek elfogták, szerencséjére a szövetségesek előrenyomulása kiszabadította a toulouse-i börtönből. A francia csapatokkal együtt vonult be Németországba.

Miután egy ideig egy francia „munkáspárt” létrehozására gondolt, 1945-ben szembefordul az Ellenállás kommunista szárnyával, és de Gaulle híveihez csatlakozik. Tájékoztatásügyi miniszter de Gaulle első kormányában egészen a tábornok lemondásáig. 1947-től részt vesz az első gaullista párt, az R. P. F. szervezésében és propagandamunkájában, azonban az évek során a pártban lassan háttérbe szorul. 1950 és 1957 között jelennek meg művészettörténeti-művészetfilozófiai munkái. De Gaulle-lal együtt tér vissza a kormányba 1958-ban, előbb tájékoztatásügyi, majd kulturálisügyi miniszter. Utazik Dél-Amerikában, Indiában, Kínában, Japánban. Az 1963-as diákmozgalom és általános sztrájk idején, minisztertársaival ellentétben, megértő álláspontra helyezkedik: ebben az átmeneti válságban a nyugati civilizáció általános válságát észleli. Amikor De Gaulle lemond az elnökségről, Malraux is visszavonul a politikától. 1967-ben kiadja az *Antimémoires*-t, amelynek további három kötete csak halála után jelenhet meg, jelenleg, 1971 elején pedig az *Antimémoires*-nak azt az újabb részletét, amelyben De Gaulle-lal való utolsó találkozását beszéli el.

*

Malraux útja bővelkedik a váratlan fordulatokban. A két világháború közötti korszak egyik legsikeresebb és legnagyobb hatású regényírója 1940 óta nem írt több regényt; ugyanaz az ember, aki fegyverrel kezében harcolt a haladó erők oldalán, és akinek regényeiben a kommunista hősök a legszebb és legvonzóbb alakok, 1945 után ahhoz a De Gaulle tábornokhoz csatlakozott, aki külpolitikájának minden progresszív vonása ellenére, lényegében a konzervatív erők támogatásával került Franciaország élére. Dokumentumok hiányában persze csak megközelítő magyarázatokat adhatunk pálfordulásainak okairól.

De még mielőtt megkísérelnénk ezt a magyarázatot, ki kell térnünk egy olyan vádra, amely a magyar Malraux-irodalomban is felbukkant: arra, hogy egyes kritikusok, köztük még a perszonalista filozófus Emmanuel Mounier is³⁵, fasiszta nyomokat vélnek felfedezni Malraux

³⁴ De még nem lett antikommunista, mint 1945 után.

³⁵ „A Malraux probléma tulajdonképpen ebben áll: létezik-e vajon napjainkban más pesszimista politika, mint a faszizmus?” Emmanuel Mounier, Malraux, Camus, Sartre, Bernanos: *L'Espoir des désempérés*. Paris, Seuil 1953. 18. l.

könyveiben és tetteiben. A tettek ismeretében³⁶ semmiképp sem tekinthetjük megalapozottnak ezt a nézetet, s forrásait sem nehéz fellelnünk. Egyrészt a *L'Espoir* egy mondatáról van szó, amely szerint az olyan ember, aki tettrekész és pesszimista egyszerre, előbb-utóbb fasiszta lesz, hacsak nincsen mögötte a múlt hűsége; de vajon meghatározhat-e ez az egy mondat, kiszakítva dialektikus összefüggéséből, egy írói programot? s tekinthetünk-e a sok szereplő közül egyet, s éppen ezt az egyet, az író igazi szócsövének?³⁷ — másrészt pedig arról a kissé elhamarkodott megállapításról, hogy Malraux-t heroikus pesszimizmusa előbb-utóbb közel viszi majd ahhoz a politikai erőhöz, amelyet szintén egyfajta „heroikus” pesszimizmus jellemez, a fasizmushoz. Hozzájárulhatott ehhez a vádhoz De Gaulle tevékenységének első, sokszor felületes megítélése: a Szovjetunióban s a nyugati polgári demokráciákban sokáig fasisztaként vagy legalábbis potenciális fasiszta diktátorként jellemezték.

Kevesen vették ki részüket az antifasiszta harcból oly aktívan, oly lendülettel teljesen, mint Malraux, s tudjuk, hová vezetett azóta De Gaulle útja; a fasizmus vádját tehát, Gaetan Piconhoz hasonlóan, „nevetségesnek” kell tekintenünk.³⁸

Ami viszont a regényíró elhallgatását s Malraux-nak a baloldaltól a jobboldal felé való közeledését illeti, mindenekelőtt le kell szögeznünk egy alapvető tényt: Malraux sohasem tartotta magát kizárólagosan írónak, mindig szükségét érezte annak, hogy tevékenyen kivegye részét kora legjelentősebb eseményeiből. Óriási népszerűségét, többek közt, épp ez biztosította: könyvei mögött olvasói ott érezték a tettek aranyfedezetét. Ha már most figyelembe vesszük tanulmányunk életrajzi összefoglalásának tanulságait, vagyis azt, hogy Malraux igazán jelentős közéleti szerepe csak 1933–34-től kezdődik, akkor megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a regényírás és a tényleges közéleti szereplés viszonya mintegy a fordított arányosságot idézi: amíg viszonylag kisebb szerepet játszik, mint például Indokínában, vízióit, tettvágyát regényeiben teljesíti ki, amióta viszont vezető szerepet játszott az Ellenállásban, s később politikus, államférfi lett, teljesen háttal fordított a fikciónak.³⁹ Pedig hívei s olvasói a háború után tőle várták az Ellenállás nagy regényét. Mindez persze csak részben magyarázhatja a regényíró sajnálatos elhallgatását.

Malraux-nak a forradalmi mozgalomtól való eltávolodása és a gaulista nacionalizmushoz való csatlakozása tagadhatatlan, s nehezen meg-

³⁶ A harmincas években vezető szerepet játszott az európai értelmiség antifasiszta mozgalmaiban, 1936-ban fegyveresen harcolt a Franco-fasizmus ellen, 1941 és 1945 között ismét életét kockáztatta a hitlerizmus elleni harcban.

³⁷ Maga Malraux a Gaetan Picon könyvéhez írott széljegyzetében így szól ehhez a kérdéshez: „A spanyol köztársaságiak és kommunisták oldalán harcolva olyan értékeket védünk, amelyeket EGYETEMESNEK tartottunk (s tartok). Az a francia nacionalista, aki Francóval harcolt, a spanyol nacionalizmust védte, s nem a magáét.” Gaetan Picon: Malraux par-lui-même. Seuil, 1958. 90. l.

³⁸ Gaetan Picon: i.m., 91. l.

³⁹ Ertelmezésünket látszik alátámasztani egy Gide-cikk: André Malraux: *L'Aventure humaine* (Terre des Hommes I-XII-1945.). „Emlékszem hirtelen izgatottságára a Cap d'Ail-on, amikor a reggeli lapok hírét hozták a perzsiak felkelésnek. Munkája, az a HARC AZ ANGYALLAL, amelynek vázlatosan megírt részeit előző este olvasta fel nekem, rögtön másodrendűvé vált. »Ha ott lennék!« Nem mondta ki, nem volt szüksége rá, hogy kimondja, hisz tekintetéből, feszültté vált arcából, egész lényének izgatottságából nagyon is jól kiolvashattam az őt folyton gyötrő gondolatot.”

magyarázható tény. A fő probléma itt inkább az, hogy jobb- és baloldali kritikuskai, miközben a nézetváltozás okait keresték s megpróbálták az *életmű folytonosságát* kimutatni, végül is részben meghamisították az ifjú Malraux arcképét. Pedig, ha el is ismerjük, hogy Malraux sohasem, egy pillanatra sem tette teljesen a magáévá a marxizmus filozófiáját, semmiképpen sem feledhetjük, hogy személyes elkötelezettségén túl, legszebb és legjelentősebb regényeinek a tematikájában sokban a kor forradalmi mozgalmának alapvető kérdéseit tükrözi.⁴⁰ Másrészt, ha van is némi igazság azokban a nézetekben, amelyek szerint már a korai Malraux-ból sem hiányoztak a nacionalista vonások, s hogy az író Nietzschéanus nézetei végül is közel vitték egy „vezérhez” s a hatalomhoz,⁴¹ nyugodtan rámutathatunk az ellentétes irányú tendenciákra is, vagyis a gaullista André Malraux haladó vonásaira, aki már 1945-ben úgy nyilatkozott, hogy „a franciáknak segíteniök kellene Ho-Si-Minhet”⁴², s aki a leglelkesebb híve volt a De Gaulle-i külpolitika haladó vonásainak.

Ha Malraux-nak a kommunista mozgalomtól való eltávolodását vizsgáljuk, akkor legelsősorban arra kell utalnunk, hogy sok más értelmiségihez hasonlóan — mivel mindig csak útitárs volt, rokonszenvező —, egy kritikus pillanatban, 1938—39-ben nem tudta, vagy talán nem akarta vállalni a Szovjetunió és az európai kommunista pártok pillanatnyi, szükség diktálta külpolitikáját. Kiábrándulását az *Altenburgi diófák* allegóriája festi: a narrátor apja, Victor Berger, az első török forradalom és az uralomra jutott Enver pasa mellé állt; megszervezi Enver turanizmusának propagandáját, e nagy eszme segítségével szeretnék ugyanis egyetlen hatalmas ázsiai birodalomba összefogni a török eredetű népeket. Amikor Berger ráébred, hogy a turanizmus szép eszméje mögött valójában Törökország államérdekei rejtőznek, kiábrándulva tér haza Európába. A turanizmus nyilván a kommunizmust jelenti nála, Törökország a Szovjetuniót, vagyis Malraux nem volt hajlandó megérteni a magára maradt Szovjetunió védekező lépéseit, főképp a német—szovjet megnemtámadási szerződést;⁴³ ennek a kérdésnek a részleteit most nem érinthetjük, tisztázásuk külön tanulmányt igényelne.

Malraux egyik kulcsfigurája a huszadik század irodalmának, jelentőségének, hatásának a fölmérése alapos körültekintést igényel. Ez a tanulmány nem a teljesség igényével készült, csupán néhány részletkérdést kívánt tisztázni, de fontos részleteket, amelyeknek pontos ismerete, úgy hisszük, nem nélkülözhető André Malraux írói és emberi portréjának megrajzolásakor.

⁴⁰ Lásd Lucien Goldmann idézett tanulmányát.

⁴¹ A folyamatosságot hangsúlyozza például Janine Mossuz: *André Malraux et le gaullisme*. Paris, Armand Colin, 1970.

⁴² *Antimémoires*, 121. l.

⁴³ Az *ANTIMÉMOIRES* is az internacionalizmus háttérbe szorítását veti Sztálin szemére. (126. l.)